

KULTUR

Vetenskap – ett sätt att tänka

Ska vetenskapen ses som en verksamhet som på en principiellt sätt skiljer sig från annan samhällsrelig sysselsättning, så måste dess intellektuella innehåll lyftas fram, skriver Anders Björnsson.

Antligen stod han i talarstolen. Alun Anderson hade tagit av sig kavajen, hans kalufs föll brittiskt ner i pannan varje gång han såg i sitt manus. Men så klickade han och det kom upp en ny on line-bild på duken.

Kronika

"Här", sa Alun Anderson, "ser vi vår egen Nobelpristävling. I medicin och kemi klarade vi oss ganska bra, våra sagesmän tyckte också att valen var rätt givna, men fysikpriset hade vi en avvikande uppfattning om den här gången."

Bekanta symboler

Färger och symboler kändes bekanta. Det är lätt att föreställa sig en kväll efter en jobbig arbetsdag. En kall pilsner från kylskåpet, du kastar dig ner i fåtöljen. Surrett från ordbehandlaren. Du leker dig fram. Ett dokument öppnar ett annat. Länkar och nätverk. Inga motstånd: så fjärrslätt du tar dig fram till den mest avancerade kunskapen. Den finns här, den översköjer dig i vardagen. Den är oberoende av platsen.

Alun Anderson svängde med kalufsen. Blådrade fram den ena hemsidan efter den andra. Snubblade på orden. Hans entusiasm sög publiken med sig. Vetenskapsen värld är fantastisk. I framtiden kommer vi alla att leva med den.

Jag gjorde inga anteckningar under Alun Andersons framträdande och det är möjligt – till och med trofött – att jag har övertolkat hans pojaktiga begeistring i den nya tekniken och dess möjligheter. Alun Anderson är chefredaktör för New Scientist, och sen tio veckor tillbaka är detta världens mest ansedda vetenskapsmagasin i takt med tiden, det vill säga on line. Science news är hela människligheten, får vi föreställa oss, ligger inom räckhåll.

Optimismen är lika ärlig som narraktig.

Ty science i denna mening får vi ju, antingen vi vill det eller ej. Vetenskapen som produktiv kraft är oemotståndlig och propagandisterna tillhör själva systemet: de är den nya tidens skruv- och mutter-människor som anser att det finns lösningar på allting. Bara tillvaron trivialiserar tillräckligt mycket går den att stå ut med.

Tio procent av befolkning-

en lider av social fobi, stod det häromdan i en mig närliggande tidning. Men nu finns det läkemedel på gång. Jag började svettas. Ibland avstår jag från att yttra mig därför att jag är osäker på hur det jag har på tungan ska tas upp – det kan vara ett föräldramöte eller ett lunchsammanträde på tidningen. Förmodligen är jag fobisk. Fast nu finns det alltså räddning. Och tio procent: en god marknad också.

Sådan är vetenskapen: river det ena stjaket efter det andra.

Jag var på konferens om vetenskapsjournalistik. Det över-skuggande perspektivet på vetenskap var just detta att den förser oss med produkter, att den är en produktiv kraft, att den gör sådant möjligt som tidigare var omöjligt. Den genererar hela tiden ny kunskap och den som inte vill hanna utanför, den som inte vill vara under-dog, måste följa med sin vetenskapliga tid. On line bara.

Små tricks

Och då blir naturligtvis alla små tricks, alla "science shows" inte bara en oförarglig vuxenpojksysselsättning utan en absolut nödvändig förutsättning för att samhälle-na ska länkas in i rätta banor av rätta sortens människor.

Vad är då vetenskap? Är det produkter, pryler, artefakter? Också det förstås, men på det planet handlar vetenskap i allt väsentligt om en utveckling av hantverkskunna: klippa och klistra alltså, det är ju det som pågår för fullt inom generforskningen idag. Men ska vetenskapen ses som en verksamhet som på en principiellt sätt skiljer sig från annan samhällsrelig sysselsättning, och där man kan förvänta sig ett exklusivt bidrag från vetenskapen som ingen annan mäktar stå för, så måste dess intellektuella innehåll lyftas fram.

Vara vetenskaplig – det är ett sätt att tänka. Förmågan att reflektera över vad man håller på med enligt klara och metodiska regler. Formulera teorier utifrån prövbara förutsättningar. Isolera saken – frågeställningen – från ovidkommande biomständigheter. Beredskapen att överge den egna ståndpunkten så snart den har fallit, "falsifieras"; medge komplikationerna; våga se problemen!

Kanske räddas inte människligheten på det viset – Nobelprisjakten har trots allt sina begränsningar. Men om vi får syn på bluffmakarna är mycket nog vunnet.

ANDERS BJÖRNSSON

Redaktör för Samtiden i Svenska Dagbladet

Landet mellan väst och öst

De tre folkgrupperna i Transsylvanien, med västerländska ideal, fick det svårt efter föreningen med det betydligt mer primitiva, bysantiskt-ortodoxa "gamla" Rumänien

Transsylvanien, eller Erdély (ungerska) eller Siebenbürgen (tyska) har under cirka tusen år varit västerlandets utpost mot det bysantiska och ortodoxa Balkan och Östeuropa. De östligaste katolska kyrkorna och barockbyggnaderna ligger bland Erdélyns gröna kullar och berg. Sedan Trianonfreden för 75 år sedan är det omvänt, det är nu den del av Rumänien som gränsar mot det västerländska Europa.

Det nya Europa

De ungerska stammarna invandrade till Karpatbäckenet kring år 896 och de sist anlända stammarna fick ta på sig den farligaste uppgiften, att bosätta sig vid och vakta gränsen. På så sätt kom szeklerna att bosätta sig längst ut i östra Karpatbägen. Genom sin gränsbevaknings-uppgift och militära organisation kom szeklerna att förbli fria män och drabbades ej av livensgenskapen.

Nomadbefolkning

Det är bland rumänska historiker något omtvistat i vad mån det redan vid den ungerska invandringen fanns även en rumänsk nomadbefolkning i bergstrakterna eller om den invandrade senare. I varje fall vet vi att från 1100-talet anlände tyska sachsare till Transsylvanien och sedan dess har området präglats av tre folkgrupper, ungrare, tyskar och rumäner. Efter reformationen kom även en tredelning av den religiösa tillhörigheten, katoliker, kalvinister och ortodoxa.

Samexistensen mellan olika folk och religioner var länge kännetecknande för Erdély. Som första land i Europa antogs där en toleranslag om religionsfrihet redan 1568, proklamerad 1571. Erdély utgjorde en del av Ungern men hade som gränsland en egen vojvod (militär befälhavare). Den mest kände var János Hunyadi som vid mitten av 1400-talet stoppade turkarnas anstormning mot Ungern och vars son Mátyás valdes till Ungerns kung 1458.

Nederlag

Kung Mátyás var en riktig renässansfurste och stor kulturpersonlighet. Efter honom började Ungerns försvarsmåga mot turkarna svikta och vid Mohács led ungrarna ett svårt nederlag mot turkarna 1526.

Genom giftemål (Felix Austria, nibe) kom Habsburgaren Ferdinand I i besittning av Ung-

erns och Böhmens kronor. Erdélyys vojvod János Szapolyai utpträdde som motkung och turkarna ockuperade centrala Ungern. Detta ledde till en tredelning av Ungern för 150 år, västra och norra delen lydde under kejsaren i Wien, kungliga Ungern, mellersta Ungern styrdes av turkarna och Siebenbürgen var ett till sultanen tributskyldigt furstendöme med relativt stor självständighet.

Nationella ambitioner

Under denna tid kom Siebenbürgen att bli bärare av ungerska traditioner och nationella ambitioner, ofta i motsättning till Habsburgarna i Wien. Ett fteral framstående furstar av Siebenbürgen kom att spela en betydande roll även i Europas historia. István Báthory lyckades 1575 bli vald till Polens kung. István Bocskai besegrade kejsarens trupper 1604 och erövrade kungliga Ungern. Sultanen frestade med hela Ungern och sände en kungakrona till honom. Bocskai slöt dock ett fördrag med kejsaren och nöjde sig med sitt furstendöme och kejsarens erkännande av religionsfriheten där.

Gábor Bethlen stärkte ytterligare Siebenbürgens ställning. Han var svåger till Gustav II Adolf och kämpade mot kejsaren i början av 30-åriga kriget och hans efterträdare György Rákóczi I samverkade med Lenart Torstenssons under krigets slutskede.

Hans son György Rákóczi II hade storvulna planer att som Karl X Gustavs bundsförvant vinna Polens krona för egen räkning. Han hade dock inte inräknat tillstånd från sin länsherre och när svenskarna hastigt lämnade Polen för att tåga till Danmark blev hans här på hemvägen förintad av tatarerna som sultanen sänt mot honom. Han stupade själv 1660 och därmed var det slut på Siebenbürgens självständiga ställning. Turkarna förhärjade landet och tillsatte en egen marionett som furste.

Efter den sista turkbelägringen av Wien 1683 följde ett långt befrielsekrig av Ungern som slutade med freden i Karlowitz 1699 varigenom hela Ungern inklusive Erdély blev Habsburgskt.

Turkkrigen hade lett till kraftig folkminskning i stora delar av Ungern och under 1700-talet invandrade ytterligare tyskar, serber, rumäner med flera varigenom ungrarna själva kom att utgöra knappt hälften av befolkningen.

Under det stora ungerska upproret 1848–49 kämpade ungrarna under den polske generalen Bem med framgång mot de kejserliga trupperna i Erdély. Fler-talet av ungrarnas kanoner under upproret göts i Kézdivásárhely i Széklerland.

Minoritetsproblemen var betydande i det mångnationella Österrike-Ungern mot slutet av 1800-talet och då dubbelmonarkin hamnade på den förlorande

sidan i Första Världskriget kom hela statsbildningen att styckas av aningslösa segrarmakter.

Ungern förlorade 1920 i Trianonfreden 71 procent av landytan och 67 procent av befolkningen. Närmare 4 miljoner ungrare (en tredjedel av samtliga) hamnade som minoriteter i grannstaterna. Världens orättvisaste fred?

Urhem

Smärtsammast av allt var nog förlusten av Erdély, som ungrarna betraktar som ett naturligt och genuint urhem för allt ungerskt, ett slags Ungerns "Dalarna".

Rumänien lade beslag på inte bara Transsylvanien utan även stora delar av Ungern väster därom, mer ungerskt land än vad som blev kvar till Ungern! Två miljoner ungrare hamnade mot sin vilja i Rumänien som minoritet.

Under åren 1938–40 lyckades Ungern få tillbaka vissa ungersk-pråkiga gränsområden från Slovakien och Jugoslavien och framför allt norra delen av Transsylvanien genom en skiljedom i Wien i augusti 1940.

Dessa vinster hade dock gjorts med Hitlers hjälp eller goda minne och gick därför förlorade nå nytt vid Andra Världskrigets slut.

De tre folkgrupperna i Transsylvanien, med västerländska ideal, fick det svårt efter föreningen med det betydligt mer primitiva, bysantiskt-ortodoxa "gamla" Rumänien och upplever att de utsatts för balkanisering. Både de gamla och "nygamla" maktthavarna i Bukarest för en mycket centralistisk politik och vägrar några som helst kollektiva minoritetsrättigheter.

Betonggetton

Ceausescu försökte helt utplåna den ungerska identiteten genom ett vettlöst program att riva gamla byar och sammanfösa människorna i industrialiserade betonggetton. Under hans tid "såldes" de flesta tysktättlingar till Förbundsrepubliken varigenom antalet tyskar i Transsylvanien har minskat mycket kraftigt.

Genom industrialisering och stor planerad invandring av rumäner andra delar av landet har befolkningsstrukturen rubbats i många gamla ungerskbygd. En ny skollag som antogs i år utgör ett allvarligt hot mot ungerska språkets framtida ställning och därmed överlevnad i Transsylvanien. Ungarna ser den svenska minoritetens ställning i Finland som ett eftersträvsvärt tillstånd.

Europarådet har nog all anledning att noga följa hur Rumänien lever upp till sina åtaganden (eller inte gör det) som europeisk stat!

NICOLAUS ROCKBERGER